

Klaudy K. 2011. Papp Ferenc fordítással kapcsolatos gondolatainak utóélete. In: Boda, I. K., Mónos, K. (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció. A XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Debrecen, 2010. augusztus 26–28. Debrecen: MANYE/Debreceni Egyetem. 511–518.

Papp Ferenc fordítással kapcsolatos gondolatainak utóélete

Klaudy Kinga

1 Bevezetés

2010 augusztusában a Debreceni Egyetem adott otthont a MANYE XX. Kongresszusának. A Debreceni Egyetem falai között töltötte Papp Ferenc akadémikus életének legaktívabb szakaszát. Itt rendezte 1975-től a ruszisztikai konferenciák több mint húsz évig tartó sorozatát, amelyen felnevelte az elméleti és alkalmazott nyelvészeknek azt a generációját, amely 2001-ben bekövetkezett halála óta is őrzi emlékét, továbbviszi munkásságát.

2 A tudományos utóélet megnyilvánulási formái

A tudományos utóéletnek sokféle megnyilvánulása lehet: tanítványok, hivatkozások, tanulmányok újraközlése, emlékülések, konferenciák. Papp Ferenc esetében az elmúlt kilenc évben szinte mindegyikre volt példa. Tanítványai megalapították a Papp Ferenc Baráti Kört, melynek tagjai kéthavonta találkoznak a Papp Ferenc Alkalmazott Nyelvészeti Asztaltársaság keretében a Magyar Tudományos Akadémia Klubjában, és minden decemberben rendeznek egy „karácsonyi” szakmai találkozót, amelyen Papp Ferenc emlékelőadások hangzanak el.

Ugyancsak a tanítványok szerkesztették a *Papp Ferenc Olvasókönyvet* (2006), amely úgy készült, hogy minden tanítvány „örökbefogadott” egy-két olyan tanulmányt, amely annak idején hatással volt rá, azaz gépre vitte a szöveget és előszót írt eléje. Az „örökbefogadók” névsora mutatja, mennyire különböző irányultságú kutatók számára tudott lényegeset nyújtani Papp Ferenc munkássága: Cs. Jónás Erzsébet, É. Kiss Katalin, Fenyvesi István, Hell György, Hidasi Judit, Kiss Gábor, Klaudy Kinga, Laczik Mária, Lendvai Endre, Lengyel Zsolt, Mihailovics Árpád, Pete István, Répási Györgyné, Soproni András, Székely Gábor, Szöllősy-Sebestyén András, T. Molnár István, Tóth Etelka, Uzonyi Pál.

Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága 2006. június 9-én emlékülést rendezett a Magyar Tudományos Akadémia székházának Felolvasó termében, ahol tizennégy előadás hangzott el Papp Ferenc szellemi örökségéről. A Papp Ferenc Baráti Kör 2006. november 27-én emléktáblát helyezett el annak a háznak a falán, melyben életének utolsó éveit töltötte, a budapesti Gogol utca 27-ben.

3 A tudományos utóélet megnyilvánulási formái

Mennyire van jelen Papp Ferenc tudományos életműve a magyarországi és a nemzetközi nyelvtudományban? Erre azért nehéz válaszolni, mert munkássága annyira sokrétű volt, hogy hatásának az összes általa művelt területre kiterjedő feltérképezése szinte lehetetlennek tűnik. Munkásságából mást emelne ki a russzista (a finnországi russzisztikai szakirodalomban például gyakran találkoztam a nevével), mást emelne ki a magyar nyelvész vagy a számítógépes nyelvész.

Én most csak a fordítástudomány szempontjából fogom megvizsgálni, mit kaptunk tőle, mi az, ami munkásságából fennmaradt, mi az, ami a fordításkutatás szempontjából most is aktuális. Papp Ferenc nem volt fordításkutató, de elevenen érdeklődött a fordítás kérdései iránt. Tanulmányaiban gyakran használt fordítási példákat, és a fordítási problémákat sosem leegyszerűsítve, hanem mindig a maguk teljes komplexitásában kezelte. Meg volt győződve arról, hogy a fordítás számos lényeges kérdése a nyelvészet eszköztárával is megragadható. A fordításkutatókra többféleképpen is hatottak Papp Ferenc fordítással kapcsolatos megnyilatkozásai. Az előadásban két ilyen hatásra fogok példát hozni: (1) A kvázi helyesség fogalmának felhasználása a fordításkutatásban, (2) A világ különböző nyelvi szegmentációjával kapcsolatos orosz-magyar példák kiterjesztése más nyelvpárokra és rendszerszerű fordítási műveletként való felfogása.

3.1. *Kvázi helyesség az idegen nyelvi beszédben és a fordításban*

Talán nem mindenki emlékszik arra, hogy a fordítástudományban ma viszonylag széles körben használt a „kvázi-helyesség” terminus, nem a fordítással kapcsolatban merült fel először. Papp Ferenc 1972-ben az oroszul beszélő magyarok beszédében fedezte fel az általa „kvázi-helyességnak” nevezett jelenséget, és az alábbi módon jellemezte (az eredetileg orosz nyelvű szöveget a 2006-ban megjelent magyar fordításban idézzük):

Vannak olyan hosszú szövegek, amelyek egyidejűleg három követelményt elégítenek ki: a) a szöveg minden mondata az adott nyelv grammatikai szabályai szerint épül fel (az anyanyelvi beszélők minden mondatot nyelvtanilag helyes mondatként fogadnak el); b) a szövegben közvetlenül egymás mellett álló minden egyes mondatpár a topic – comment szabályai szerint épül fel, a megfelelő nyelvi eszközök kötik őket össze (az anyanyelvi beszélők minden szomszédos mondatpárt helyesen szerkesztett és egymáshoz helyesen kapcsolt mondatként fogadnak el); c) az egész szöveget az anyanyelvi beszélők elutasítják, mint olyan szöveget, amely nem felel meg az adott nyelven helyesen szerkesztett szövegekről alkotott intuitív elképzeléseiknek. (Papp 2006: 122-123., Répási Györgyné fordítása)

Papp Ferenc a kvázi-helyesség (KH) megnyilvánulásait először az oroszul beszélő magyarok kiejtésében, betűik, számjegyeik írásában, és szóhasználatukban vizsgálta majd rátért a KH mondatszerkezeti megnyilvánulásaira, melyek szövegszinten is éreztetik hatásukat és statisztikailag mérhetők: kevés a szenvedő szerkezet, kevés az igeneves szerkezet, túl sok az utalószó, túl sok a birtokos névmás, túl hosszúak a balra álló bővítmények. Mint ezt már többször leírtam, a tanulmány doktori értekezésem írásakor véletlenül került kezembe, és amint elolvastam, rájöttem, hogy a kvázi-helyesség fogalma nagyszerűen használható a posztgraduális

fordítóképzésben résztvevő hallgatók oroszról magyarra fordított szövegeinek jellemzésére. Minden mondatuk helyes, az egész szövegük mégis fordításízű. Végül professzionális fordítók publikált fordításaiban mutattam ki a KH megnyilvánulásait még hozzá két síkon: a mondatok grammatikai tagolásában és értelmi, aktuális tagolásában. Mivel ezek az eredmények több helyen hozzáférhetők (pl. Klaudy 1987), ezeket most nem ismertetem, hanem rátérek a nemzetközi kitekintésre.

Inkeri Vehmas-Lehto finn kutató 1986-ban járt Magyarországon, akkor ismerkedett meg Papp Ferenc említett tanulmányával, és úgy találta, hogy a kvázi-helyesség fogalma alkalmas a professzionális fordítók által készített orosz-finn sajtófordítások jellemzésére is. A Papp Ferencről kölcsönzött terminus lett a címe 1989-ben angol nyelven megjelent doktori értekezésének: *Quasi Correctness. A critical study of Finnish translations of Russian Journalistic Texts*. Értekezésében finnre fordított orosz sajtóanyagot vizsgál, melyeket eredeti finn sajtószövegekkel vet egybe és megállapítja, hogy az oroszról fordított sajtószövegeket nehezebb olvasni, mint az eredeti finn szövegeket, az oroszról fordított finn sajtószövegekben több a nominális szerkezet, több az értékelő jelző és általában magasabb a pátoz-szint, mint az eredeti finn szövegekben.

Vehmas-Lehto könyvétől nyilván nem függetlenül Finnországban több fordítással foglalkozó PhD értekezés választotta tárgyául a fordított szövegek kvázi-helyességének kutatását: Nina Räisänen (2000) az EU-szövegek fordításában, Rosa Aaltonen (2003) sajtószövegek fordításában, Morena Azbel Schmidt (2005) oroszról svédre fordított tanulói szövegekben vizsgálta a KH előfordulásait, korrekt módon hivatkozva Papp Ferencre.

Mi az oka, a KH terminus továbbélésének 40 év után? Továbbélés vagy újrafelfedezés? Nehez eldönteni. Miután doktori értekezésemet megvédtem majdnem húsz évig magam sem használtam ezt a terminust, mégpedig azért nem, mert a fordítástudomány szigorúan deskriptív korszakában, az a kutató, aki adott magára amennyire lehet elkerülte az értékelést, és még a „kvázi-helyesség” terminus is megengedhetetlenül elitélőnek hangzott. Újra feltűnését a gépíleg elemezhető nagyméretű fordítási korpuszok megjelenése okozta, melyekben lehetőség van a fordított szövegek statisztikailag mérhető jellegzetességeinek kimutatására. Mona Baker (1993) nyomán elterjedt a fordított szövegek univerzális sajátosságainak kutatása (explicitation, simplification, conventional grammaticality stb.), és ezek közül egyik lehetne a kvázi-helyesség (bár egyelőre még nincs az univerzálé-jelöltek között).

3.2. A világ nyelvi felosztásától az átváltási műveletekig

Papp Ferenc egyik legfontosabb műve a *Könyv az orosz nyelvről* (1979). A tradicionális sorrendben egymás után következő fejezetekben (hangok, betűk, szavak, mondat, szöveg) egy zseniálisan eredeti gondolkodó nézeteit ismerhetjük meg nemcsak az orosz nyelvről, hanem általában a nyelvről. A *Szavak – jelentés* című fejezet a szótárazás buktatóival kezdődik és hamarosan már a világ nyelvi felosztásánál tartunk:

Világunk nyelvei ugyanannak a világnak a tanúi. Egyikük se hazudik. Mégis mind-egyikük egy kicsit másként számol be ugyanarról: más eseményeket kapcsol össze vagy választ szét (másként szegmentálja az események láncolatát), más szögből mutatja ugyanazt a cselekvést, mást hangsúlyoz benne. (Papp 1979: 102-103)

És jönnek az orosz-magyar példák az emberi test különböző felosztásáról (*kéz* ≠ *рука*, *váll* ≠ *плечо*) a napszakok különbségeiről (a magyarban nincs külön szó a 24 órára (*сутки*), ami viszont a nap felosztását illeti, az sokkal részletesebb a magyarban mint az oroszban), a rokonsági viszonyok elnevezéséről (más szó jelöli az oroszban a vér szerinti és a házasság révén szerzett rokonokat *родственник/родственница* vö *свойственник/свойственница*). Az oroszok a magyar *vág* ige megfelelőjeként más igtét használnak, ha éles szerszámmal vágnak (*рубить*), ha kemény tárgyat vágnak (*колоть*), ha apróra vágnak (*резать*), ha rövidre vágnak (*стричь*), a magyar *süt* ige megfelelőjeként más igtét használnak, ha saját levében vagy zsírában sütnék (*жарить*), ha zárt sütőtérben sütnék (*печь*), ha az anyag közben megolvad (*тапить*). És melyik kék mellett döntünk (*голубой/синий*), ha oroszra kell fordítanunk azt, hogy *Milyen volt szeme kékje?* Papp Ferenc két fordítási példával zárja fejtegetéseit: *a férfi és nő közötti szerelem*, és *az ember ember általi kizsákmányolása* kifejezés úgy keletkezett, hogy a fordítók nem vették figyelembe a szójelentésbeli eltéréseket, vagyis azt, hogy az oroszban nincs külön szó a *szerelemre* és a *szeretetre* (mindkettő: *любовь*), a *kizsákmányolásra* és a *kihasználásra* (mindkettő: *эксплуатация*), ezért kell alkalmanként pontosítania, de a magyarban ez a pontosítás bátran elhagyható.

Szeretet és szerelem – igen, hasonlítanak egymásra, de mégiscsak kettő ez! (gondolja a magyarul beszélő/gondolkodó). *Любовь*! – igen, lehet ennek több árnyalata, de mennyire egy-nagy-érzés ez! (gondolja az oroszul beszélő/gondolkodó). Milyen jó, hogy ez kettő! – gondolja a magyar. Milyen jó, hogy ez egy! – az orosz. Milyen jó, hogy különböző nyelvek vannak! – gondolja a nyelvész: hiszen így világosan kiderül, hogy "ez a valami" – ha akarom egy, ha akarom – kettő. Sőt pontosabban se nem egy, se nem kettő külön – hanem a nagy egységes világnak a része, amiből egy-két-három stb. darabot csinálunk, ilyen vagy olyan alapelvek szerint. (Papp 1979: 109)

Papp Ferenc mindezt a hetvenes években írta, azóta a világ nyelvi felosztása, vagy ahogy ma emlegetjük „a világ nyelvi képe” mindennapos téma lett a nyelvtudományban, a kultúrakutatásban, az interkulturális kommunikáció kutatásában és a fordításkutatásban is. Én azonban sokat köszönhetek neki, könyvének ezt a fejezetét gyakran lapozgattam miközben *A fordítás elmélete és gyakorlata* című könyvemnek az átváltási műveletről szóló részét írtam (1994). De hogyan jutottam el a világ nyelvi felosztásától az átváltási műveletekig? Az én felfogásom szerint a fordításkutatás abban különbözik a kontrasztív nyelvészettől és a kontrasztív kultúrakutatástól, hogy nem statikus kontrasztokat vizsgál, hanem dinamikus kontrasztokat ír le. Azt vizsgálja, hogy a statikus kontrasztok hogyan kelnek életre a fordításban, és a fordítók milyen átváltási műveletek végeznek, hogy a fordítás folyamatában dinamizálódott kontrasztokból fakadó problémákat leküzdjék. Ezért én az átváltási műveleteket állítottam kutatásom középpontjába, de mikor a fordítási műveletek okait kerestem, sokszor támaszkodtam Papp Ferencnek a világ különböző felosztását illusztráló orosz-magyar példáira, és azokat terjesztettem ki angol-magyar, német-magyar, francia-magyar irányban.

4. Összefoglalás

Ennek a rövid előadásnak keretében Papp Ferenc hatalmas életművéből csak egyetlen tanulmány és egyetlen könyvfejezet utóéletét volt alkalmunk nyomon követni. A kvázi helyességről szóló tanulmány, mely először oroszul (1972), majd angolul jelent meg (1984) nemzetközileg is ismertté vált, és Inkeri Vehmas-Lehto azonos című könyvének köszönhetően (1989) ma is találunk rá friss nemzetközi hivatkozásokat. A tanulmány a 2006-ban kiadott *Papp Ferenc Olvasókönyvben* magyar fordításban is megjelent, ami lehetővé teszi, hogy magyar kuta-

tók is olvashassák. A világ nyelvi felosztásával foglalkozó *Szavak – jelentés* című könyvfejezet sorsára rányomja bélyegét, hogy csak magyarul jelent meg, és a *Könyv az orosz nyelvről* (1979) című művet azóta sem adták ki újra. Az ott kifejtett gondolatok így elsősorban a magyarországi russzistákra voltak hatással, valamint beépültek Klaudy Kinga *A fordítás elmélete és gyakorlata* (1994) című művében kidolgozott átváltási (fordítási) műveletek rendszerébe.

Irodalom

- Aaltonen, R. 2003. *From Quasi-Correctness to Quasi-Neutrality? A critical study of eleven translations of Vieraskynä columns published in Helsingin Sanomat in 2003*. Helsinki. Doctoral Thesis.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G. and Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233-250.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Nyelvtudományi értekezések 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. (szerk.) 2006. *Papp Ferenc Olvasókönyv*. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai. Budapest: Tinta Kiadó.
- Papp F. 1972. Окончательная редакция текстовых единиц, длинее предложений или квазиправильность речи лиц, освоивших иностранный язык. *Slavica* XII, 27–41.
- Papp F. 1979. *Könyv az orosz nyelvről*. Budapest: Gondolat.
- Papp F. 1984. The Russian of Hungarian People whose Russian is First-Rate. In: Papp F (ed.). *Contrastive Studies Hungarian-Russian*. Budapest: Akadémiai Kiadó 127-139.
- Papp F. 2006. A mondatnál hosszabb szövegegységek végső szerkesztése, avagy az idegen nyelvű beszéd kvázi-helyessége. In: Klaudy K. (szerk.) *Papp Ferenc Olvasókönyv*. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai. Budapest: Tinta Kiadó. 122-135.
- Räisänen, N. 2000. *Quasi-correctness and the balance of power in Finnish translations of informative texts produced in the European Union*. Helsinki. Doctoral thesis.
- Schmidt, M-A. 2005. *How do you do it anyway? A Longitudinal Study of Three Translation Student Translating from Russian into Swedish*. Stockholm. Doctoral Thesis.
- Vehmas-Lehto, I. 1989. *Quasi-Correctness. A Critical Study of Finnish Translations of Russian Journalistic Texts*. Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti.